

SÉTÁLÁSOK PEST-BUDÁN

*A FŐVÁROS VILÁGÁNAK MEGJELENÍTÉSE AZ
1840-48-AS ÉVEK DIVATLAPJAIBAN*

JELIGE: UTCZAKÉP

LEZÁRÁS DÁRUMA: 2015.01.05.

A reformkort magunk elé képzelve számos vonása rajzolódik ki előttünk. A nemzeti tudat, a szabadságharc eszmeisége, Széchenyi és Kossuth mindent átható alakja. Felötlik bennünk az irodalom is, Vörösmarty gondolati költészete, Petőfi hazafias dalai. Hogyha még inkább kezdünk belesüppedni a korba, előszedve az akkori sajtót, lapozgatni kezdjük. Mi fog meg elsősorban minket? A politikai gondolatok és cikkek, feltárul előttünk, hogyan formálódott a világ, az ország, mire elérkeztünk a negyvennyolcas márciusához.

A forradalom előszobájában azonban nem csak ezt találjuk. A kimagasló, jelentős alakok mögött, az újságok hasábjait böngészve elénk tárul a hétköznapi világ is. Azoké az embereké, akik többnyire arctalanok, előkelők, városi polgárok vagy az alsóbb rétegekbe tartozók – azok, akik a mindennapok tömegét alkotják. Hiába volt hangos a sajtó a politikától és a közélettől, az újságokban szétszórva számos olyan, rövidebb műfajba tartozó írást találunk, melyek kirajzolják elénk a reformkor fővárosát.

T. Erdélyi Ilona is rámutatott már, hogy sem a történetírás, sem az irodalomtörténet nem használta még ki azokat a lehetőségeket, amelyeket a folyóiratok, újságok feldolgozása nyújt. A korabeli lapokban megjelent cikkek „nemcsak sokrétűen, szélesebben ábrázolják a kort, hanem minden másnál jobban visszaadják levegőjét”.¹

Számos szerző, talán nem is sejtve, hogy szavaival egyszerű híradáson túl mást is létrehoz, a reformkor legjelentősebb szereplőjét járta körül. A lapok tele vannak olyan írásokkal, melyek segítségével ma is sétálhatunk a korabeli Pest-Budán. Hosszabbak és rövidebbek, hallomásból vagy személyes tapasztalásból szerzettek.

A munkám célja a korfestés ezen eszközeinek megragadása, rendszerezése, a hírek, életképek, anekdoták és tárcák bemutatása. Azt vizsgálom, mi mindenben és hogyan jelenítették meg a városi életet és a benne élőket, milyen irányokból és gondolatok mentén közelítettek felé. Érdeemes megfigyelni, hogyan viszonyultak a valósághoz, hol folyamodtak kitalációhoz, legtöbbször pedig hogyan olvastották össze ezt a kettőt. Mindezzel olyan írások jöttek létre, melyek ugyan nem mint szépirodalmi alkotások szerepeltek az oldalakon, ma őket olvasva azonban ez a jellegük is megállapítható.

„Az egész országban sehol sem érintkeznek annyiszor egymással a legnagyobb szélsőségek, mint Budapesten, mindent találhatni itt” írja Nagy Ignác², majd elénk tárja, mire is gondol: gyerekekre, verésre, éhhalálra, bőségre a nélkülözésben, keserűsége igazmondás következtében

¹ T. ERDÉLYI Ilona, *Irodalom és közönség a reformkorban, Regélő Pesti Divatlap*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1970, 5.

² A szerző nevét ebben a formában használom, bár a korban inkább cz végződéssel közölték írásait. Ennek oka az, hogy ő maga is örökös küzdelmet folytatott a cz-k ellen, egy anekdota szerint folyamatosan kihúzogatta a neve mögül, ha meglátta valahol.

és becsületre, mely most olcsóbb a marhahúsnál.³ A korabeli írásokat tanulmányozva minduntalan ezt találjuk. Közvetlenül egymás mellett mindent, válogatás nélkül, amin csak megakad a szem a nézelődés során. Mégis látható, hogy mennyire fontos mindez, hozzájárul ahhoz, hogy ma is élőként hassanak a lefestett képek. Egy másik szerző, Frankenburg Adolf azt írja erre: „*pár órai sétát tenni a' városban, minek ha egyéb haszna nem volna is, tárgyat ad neked sétáim eredményeiről írhatni 's ez, hiszem, elég jutalmas, elég boldogító!*”^{4 5}

A vizsgálódásom a reformkor későbbi periódusára irányul, 1840 elejétől egészen 1848 márciusáig⁶. A húszas évek végén és a harmincas években megkezdődött az új, korszerű hírlapirodalom előkészítése és megteremtése, melyben Széchenyi István és Kossuth Lajos jártak elől.⁷ Amikor a cenzúraviszonyok lehetővé tették, megindulhatott a *Pesti Hírlap*, mely minden folyóirat sorsára hatott⁸, a kor legmeghatározóbb orgánuma lett. Emellett külföldi mintára megjelentek a különböző divatlapok, melyek a női közönséget célozták. Egyre inkább elkülönült, hogy milyen típusú kiadvánnyal van dolgunk. A *Pesti Hírlap* már teljes mértékben mellőzte a szépirodalmat, míg például az *Életképek* eleinte nem foglalkozott politikai és társadalmi témákkal⁹. „A szépirodalom megkedveltetésére, a városi életforma népszerűsítésére a divatlapok szoktatták a közönséget.”¹⁰ A kutatásom az ezekből kiolvasható városképre irányul, bármelyik akad a kezünkbe, kibontakozik előttünk a látkép, amelyet a Pest-Budán járkáló szerző megtapasztalhatott, az élmény pedig akaratlanul belekúszott gondolataiba és írásaiba. Ezek nyomán követhetjük mai olvasóként is őket sétálásukban.

Irodalom, hírlapok

„Mindenfelé el van híresztelve, hogy 1840 a' legtermékenyebb, a' legjobb év lesz. Építsen rá a' ki akar.”¹¹ – szólt az Athenaeumban közölt politikai jóslat az *Egyveleg* cím alatt. Ezzel az elgondolással láttak neki a szerkesztők a negyvenes éveknek. A kor közvéleménye „nemcsak Pest-Buda egyes intézményeire (a Nemzeti Múzeumra, a Nemzeti Színházra)

³ NAGY Ignác, *Uracskok, arszlánnők, Budapesti életképek 1840-1848*, vál., szerk., utószó SZIGETHY Gábor, Bp., Magvető Könyvkiadó, 1980, 239.

⁴ Regélő Pesti Divatlap, 1843, 7. sz.

⁵ A korabeli szövegekből vett idézetek ékezetes betűit a mai helyesírás szerint közlöm, mert számtalan ponton nem megállapítható a sárgulás, kopás miatt az eredeti szándék.

⁶ A kutatásomhoz elsősorban a *Regélő*, a *Regélő Pesti Divatlap*, a *Pesti Divatlap* és az *Életképek* 1840. január és 1848. március között megjelent számaint, valamint a *Budapesti Híradó Budapesti Hírharang* című 1844 és 1848 közötti rovatát használtam fel. A téma további kutatást igényel, kiegészíthető más korabeli újságok, folyóiratok cikkeivel.

⁷ KÓKAY György, BUZINKAY Géza, MURÁNYI Gábor, *A magyar sajtó története*, [Bp.], A Magyar Újságírók Országos Szövetsége – Bálint György Újságíró-iskola, 1994, 60.

⁸ *Uo.*, 74.

⁹ *Uo.*, 79.

¹⁰ T. ERDÉLYI, *i. m.*, 17.

¹¹ Athenaeum, 1840, 6. sz.

tekintett büszkén mint a közakarat megvalósult jelképeire, hanem magára a kettős városra is mint egyfajta kollektív alkotásra”¹². Ezt maguk az emberek alkották, a benne élés állandó témaként szolgált. Bármelyik újságot nézzük, mindben találunk olyan rovatot, amelyben a fővárossal foglalkoztak. Nem konkrét politikai vagy társadalmi kérdésekkel, hanem mindenfélével, ami csak érinthette a városban lakókat.

Bár a szerzők és irányok eltértek a különböző divatlapok esetén, maga a zsurnaliszta is alakító szereplőjévé vált az írásoknak. Az irodalom, a hírlapok világa maga is megjelent a hasábokon. Különösen a minden lapban fellelhető hírrovat az, ami hozzájárul a kép kibontásához. Sokszor írtak az alkotókról, üzentek a közönségnek és állandó csatateret adott a lapok közti viták számára is. Ehhez érdemes számba venni, milyen divatlapokkal és rovatokkal találkozunk a korban.

A Mátray Gábor szerkesztette *Regélő*ben állandó rovat volt a *Hazai Hírlelő*, ezen belül futott a *Pesti Vizsgáló*, mely a fővárossal foglalkozott. Még ez alatt is kisebb, akár alrovatnak nevezhető rész figyelhető meg. Leggyakrabban a *Hírszekerény* cím alatt olvashatjuk a közölnivalókat, gyakori a *Gyászjelentések* is, de van, ahol csak az adott számra jellemző címmel találkozunk.

1841 azonban nagy változást hozott a hírrovat tekintetében. A lap itt már csak az év feléig jelent meg, utána megszűnt. A *Hírszekerény* írását viszont átvette egy magát Ta-ry-ként szignózó személy és ezzel sokkal élvezhetőbbé tette. Az első számban bemutatkozik, elmondja, hogy ha bűvész lenne, csomó kellemeset varázsolna a szekrénybe, de mivel nem az, ezért csak olyan dolgokat tud elének rakni, amit a világból szed össze. „Azonban úgy hiszem, mai világban, kivált a hírek körében, nem is tekintünk olly sokat már arra, kiállja-e valami a tűzpróbát; csak legyen valami külső tetszetősége, hogy rövid ideig vakíthassa a’ szemet. A’ világ változatosságot szeret; a divatcikkek legjobb áron kelnek, mert ezek csaknem minden héten változnak [...] hírszekerényünk is igyekezni fog minél több újat közleni, mi a’ társas élet köréből, mi a’ budapesti világból ered; mert mi is volna érdekesebb olvasóink előtt, mit az, mi honunk fővárosából közöltetik?”¹³

Ta-ry sokszor ír más lapokról is. Így beszámol a *Pesti Hírlap* indulásáról, arról, hogy a *Figyelmező* szünetel („Hol fogják már ezután íróink neveit koszorúba foglalni?”¹⁴). A *Regélő*t érintő az *Athenaeumban* Akárki néven piszkálódóval szemben pedig ezt közli a 23.

¹² KERÉNYI Ferenc, *Valóság és dramaturgia, A régi Pest-Buda a reformkori színművek tükrében* = K. F., *Színek, terek, emberek, Irodalom és színház a 18–19. században*, szerk. SZILÁGYI Márton, SCHEIBNER Tamás, Bp., Ráció Kiadó, 2010, 107.

¹³ *Regélő*, 1841, 1. sz.

¹⁴ *Regélő*, 1841, 3. sz.

számban: „Erre csak röviden azt felelem a' Honművész nevében, hogy ha Akárki úr örökösen tormaféreg akar maradni azon meggyőződésében, hogy a' torma csakugyan jobb a' finom nemesített almánál, maradjon az örökké Isten hírével. Én és velem mások, bizonyosan igen sokan, az almát tartjuk jobbnak. 'S mi ennél maradunk!”¹⁵

1842 januárjában a *Regélő* valamelyest folytatásaként indult meg a *Regélő Pesti Divatlap* a korábbi segédszerkesztő, Garay János szerkesztésében. A korábbi témák mellett újakat is hozott, esztétikai, etikai, pszichológiai és pedagógiai tárgyú írások közlésére is vállalkozott. Programjában a nemzeti szempont is kiemelésre került.¹⁶ A *Regélő*höz képest szerencsésebb volt, hiszen „míg Mátray éppen nem hivatkozhatott a neves írók közreműködésére, addig Garayt és Erdélyit a legjobbak biztosították támogatásukról.”¹⁷

A divatlappal együtt jelent meg *A Regélő Tárczája* is, 42-ben még társalapként, majd 43-tól *Tárcza* néven a részeként. Ebben a társas élettel, irodalommal, színházzal és divattal foglalkozó írásokat közöltek. Itt nyilvánul meg a közönség és az irodalom új, közvetlenebb kapcsolata, „amely mintegy otthonkában, papucsban mutatja az író és egyszersmind az olvasót.”¹⁸ Rendszerint a *Tárcza* elején (bár 43-tól, mikor az eddiginél is nagyobb hangsúlyt fektettek a divatra, az többször megelőzte) a fővárosi hírekről a *Pesti Posta* számolt be.

„Avvagy talán a' való, az élet nem ad eléggé érdekest? sőt ép' az élet az, melly kifogyhatlan humorában ; csak kellő oldaláról vétessék.”¹⁹ Inkább tények közlésére, nem annyira a saját megfigyelésekre alapozzák az írásokat, a személyesség, egyediség nem jellemző. Olvasunk ugyan a fővárosban történetekről, rengeteg apróságot megtudunk (melyik optikust érdemes felkeresni, hol kapható a legfinomabb fagylalt), azonban még a hírrovat is sokszor ki van szolgáltatva a divatnak, leggyakrabban különböző bálokkal foglalkoznak, melyért kritika is éri a lapot.

42 második felévéől már többször megjelenik a *Hircsengetyü* is a *Pesti Posta* mellett. „A' legrosszabb is jó híreről akar ismeretes lenni, 's korunkban a' legtörpébb nagy hírre, nagy névre áhítozik. De ha valakinek hibája, gyöngéje a' nyilvánosság útján közhírré tétetik; azt rendesen a' hibás boszankodása szokta követni. És mi újságírók ezen jól mulatunk, 's épen azért ránczigáljuk oly gyakran a' hircsengetyű kötelét.”²⁰ Általános volt ugyanis, hogy amennyiben általánosítással olvashattak a sajtóban valakiről, például a szakácsnőről, akkor az összes szakácsnő magára ismert és hevesen tiltakozott az állítások ellen. Az emberek

¹⁵ *Regélő*, 1841, 32. sz. A *Honművész* a *Regélő* társalapja, ezért sokszor *Regélő–Honművész* néven emlegetik.

¹⁶ KÓKAY, BUZINKAY, MURÁNYI, i. m., 76.

¹⁷ T. ERDÉLYI, i. m., 33.

¹⁸ *Uo.*, 125.

¹⁹ *Regélő Pesti Divatlap*, 1842, 1. sz.

²⁰ *Regélő Pesti Divatlap*, 1842, 55. sz.

viselkedését, szokásait és vele együtt a főváros világát a *Regélő Pesti Divatlap* nem a *Pesti Postában* vagy a *Hircsengetyűben*, tehát nem a hírműfajban tudta igazán jól ábrázolni, hanem a zsánerkép és a tárca területein.

1844 közepétől Vahot Imre vette át a lap szerkesztését, a címe pedig *Pesti Divatlap* lett. Bár részben a *Regélő* folytatásának tekinthető, mégis sokban eltért elődjétől. A vele együtt megjelenő *Tárczában Fővárosi nyílt hírek* cím alatt foglalkoztak a pest-budai történésekkel. A rovat nem kimondottan színes, Vahot Imre nem engedi a személyes hangját, tapasztalatait kiütközni az írásain, csak akkor, hogyha nemzeti kérdésekről van szó. Így, bár a *Pesti Divatlap* nevéből adódóan is nem ezzel a profillal foglalkozik, a hírek között gyakran tárgyal kisebb-nagyobb politikai kérdéseket, hiányolja a magyar vonásokat vagy nyelvet bizonyos ügyekkel kapcsolatban. Ki kell emelni a 44. második negyedében megjelent első számot, ahol a *Fővárosi nyílt hírek* olvasóit egy kis időutazásra invitálja, és a jövő század híreit közli. Megtudhatjuk, hogy Pest-Buda most már egészen magyar, továbbá már nem kell rimánkodni a hölgyeknek, hogy beszéljenek, olvassanak és érezzenek magyarul. „*Ki a múlt századbeli magyar lapokat olvasá, azok fővárosi újdonságai közt alig talál egyebet, mint rendőrségelleni szünetlen kikeléseket.*” És szerencsére már a költők sem tartanak az éhenhalástól.²¹ Természetesen ezen, egy ilyen időben nincs mit csodálkozni, mégiscsak közel a forradalom (melyről a *Pesti Divatlap* részletesen beszámol majd).

1845-ben a hasábos forma mellett a *Tárcza* is eltűnik egy időre, az indítás pedig ez: „*És most tudatára adjuk olvasóinknak, hogy a Pesti Divatlap fővárosi újdonságait ezentúl nem a szerkesztő, hanem egy szellemdús íróársunk írandja rövid tartalmas és mulattató modorban.*”²² Ez roppant biztatóan hangzik, el is indul a *Fővárosi Postasíp* egy magát Sürgönyinek nevező szerző keze alatt. Vahot Imre szárazabb, tárgyilagos stílusa után ez jó iránynak bizonyul. „*Minthogy tehát a világ postaház, érdekesnek véltük annak sípjai egyikét számunkra kikölcsönözni, mellyen a fővárosi nevezetesb és mulattató eseményeket sürgönygyorsasággal a kíváncsi és tudvágyó olvasó elé kürtölhessük.*”²³ Fogalmazza meg programjában, a híreket pedig füszerhez hasonlítja, mely hiába rontja meg ízlésünket, mivel divatos szokás, szükséges és nélkülözhetetlen. Sürgönyi egyfajta vidám kritikával ragadja magához a *Postasíp*ot - „*Nagy híre futamodott, hogy egyik külváros félreeső sikátorában fejetlen holt leányra találtak. Mi ezen épen nem csodálkozunk, miután elég élő embert is*

²¹ Pesti Divatlap, 1844, 14. sz.

²² Pesti Divatlap, 1845, 1. negyed, 1. sz.

²³ Pesti Divatlap, 1845, 1. negyed, 2. sz.

láttunk fej nélkül”²⁴ – írja például. A tényeket sokszor kommentálja és elég sajátosan válogatja is. Ebből adódhatott az összetűzésük a szerkesztővel, ugyanis a 7. számban számon kéri rajta, hogy miért nem tudósít Bartay úrnak, a Nemzeti Színház igazgatójának a lemondásáról. A következő lapban már azt olvashatjuk, hogy Sürgönyi sajnos bokros teendői miatt nem viheti tovább a rovatot és egyből részletes tárgyalását is közli Bartay lemondásának.

A hírrovat címe 45-től kezdődően *Budapesti Szemle*. Vahot Imre igazi tényújságíróként tudósít bálokról, balesetekről, megjelenő művekről vagy válaszol az őt feddő más lapoknak. Rovatában azonban nincs személyes hang, nincs az a szín, mely hozzájárulhatna a kialakuló korabeli Pest-Buda képéhez. A festés ilyen eszközeit meghagyja az életképek íróinak, melyből azonban szép számmal közöl. Néha bujkál egy kis humor az írásaiban, és szenvedélyesen fájlalja a nemzeti szín hiányát, ezek kisebb száma összességében azonban nem teszi kimondottan irodalmivá a rovatot. 46-ban eltűnnek a gondolatjelek a hírek előtt, zárójelben egyfajta címeket ad nekik, így kiemelve őket, pl. (Álarczos vigalom) (Gyilkosság) (Faárulás). A témái állandóak maradnak 48-ig, majd március 15 után, amikor a lapot kissé átalakítja, *Fővárosi Tárogató* lesz a címe a híreknek. Maga a lap *Budapesti Divatlap* néven folytatódott júliustól, bár már nem sokáig.

Frankenburg Adolf írta két évig a *Pesti Hírlap* hírrovatát, a *Fővárosi Ujdonságokat*. Az írásokban sokszor számol be szerencsétlenségekről, hatósági visszaélésekről és ezek okairól. Ilyen esetekben rendszerint nemcsak a tájékoztatás a célja, hanem a figyelemfelkeltés, az elkövetők megfeddése is. Frankenburg 1842-ben irodalmi divatlap engedélyezéséért folyamodott, majd 1843-tól indította útjára az *Életképeket*.²⁵ Talán a *Pesti Hírlap* hírközlései után érdekes, hogy eredetileg itt nem közölt ezzel foglalkozó rovatot. Célja az volt, hogy kifejezetten egy olyan lapot hozzon létre, mely irodalommal foglalkozik, mégpedig a legkitűnőbb fajtából – a kor legjelentősebb szerzői publikáltak rendszeresen, olyanok, mint Jókai vagy Petőfi. Nem kellett futnia az anyag után, van, hogy ki is kel a szerkesztőségébe érkező hatalmas mennyiségű vers ellen („*panaszt kell emelnünk, a’ mit már olly gyakran tettünk – siker nélkül, azon legio verscsomó ellen, mellyel minden tiltakozásunk daczára annyira elárasztatunk, hogy maholnap tulajdon szobánkban privátleczkéket vehetünk az úzásban*”²⁶). Látható, Frankenburg kritikus volt, ügyelt a minőségre, de meg is lett az

²⁴ Uo.

²⁵ KÓKAY, BUZINKAY, MURÁNYI, i. m., 78.

²⁶ Életképek, 1845, 2. félév, 1. sz.

eredménye: a lap népszerűsége az előfizetők számával együtt nőtt és mai szemmel akár azt is kijelenthetjük, hogy irodalmi szempontból ez volt a kor legszínvonalasabb (divat)lapja.

Ugyanezt a megállapítást tehetjük a hírrovatra tekintve is, hogyha visszakanyarodunk felé. Frankenburg állítása szerint *Honderű* kollegájának javaslatára indította el a *Mi hír Budán?* című rovatot a harmadik számban a borítékon. Ugyan szerinte ez csak elveszi a helyet és az idejét a jóval fontosabb irodalmi alkotásoktól, de hogyha egy kell a nagyérdeműnek – ám legyen. „*Mivel pedig egyik igen tisztelt collegánktól tanuljuk, hogy külföldi eseményeket a' pesti újdonságok közé is sorozhatni, miért ne vegyítnénk mi is némelly érdekesb híreket pesti híreink közé?*”²⁷ Így is tesz. A bevezető után oldalakon keresztül külföldi témákkal foglalkozik, francia lapok, angol újságok, Oroszország hírei, vagy akár az a tény, hogy három éve, hogy Napóleon tetemét a párizsi palotába szállították. (Később megjelenik majd a *Külföld* alcím alatt az ehhez kapcsolódó valódi hírek halmaza, itt azonban még nem a tényleges tájékoztatás a cél.) Mikor aztán áttér a mi fővárosunkra, a báli leírások után olyan roppant fontos híreket olvashatunk, mint pl. „*Egész Európa, China, Novszembla, Lapphon – és Magyarország most azon világfontos újdonsággal bíbelődik, hogy egyik legjelesb színésznőnket, több napig tartó tyúkszemfájdalmiból X. orvos úr szerencsésen kigyógyította.*”, továbbá olyan egyetemes bölcsességeket, mint: „*Múlt vasárnap olly mély hó borítá el utcáinkat, hogy alig lehetett járni – ezen alkalmatlanság hihetőleg addig tartand, míg a' hó el nem fog olvadni.*”²⁸

Látható, Frankenburg képes oldalakat áldozni annak, hogy kigúnyoljon mindenkit. A hírrovatok és ezzel együtt azok olvasóit is – meglepő vállalkozás egy induló laptól. Később természetesen már komoly(abb)an veszi a dolgot és tényleges tudósításba kezd. A *Mi hír Budán?* állandó irodalmi alkotás, le sem tagadhatná, hogy egy kifejezetten irodalomközpontú lapba készült. Míg a *Regélő Hírszékénye* legtöbbször fél oldalt tett ki az összes hírével együtt, addig itt van, hogy egyetlen hír több oldalon keresztül folytatódik. És történik mindez Frankenburg képekkel teletűzdelt, hosszan fűzött mondataival. „*Miután nincs olly dolog a' világon, mellynek nem volna árnyékoldala, bizony könny volna minden napieseménynél egy pontocskát találni, melyre egy felkiáltó jelet lehetne nyomni; de – hál isten – nem tartozom azon pesimisták vagy májbetegek közé, kik mindent a' leggyűlöletesb színben, a' legfeketébb világban látnak, 's epébe mártott tollal lefirkálják mocskolódásaikat, a' nélkül, hogy írás közben hideg eszméltre térnének.*” Mint a *Pesti Hírlap*ban is, itt is sokszor ír a hatóságokról,

²⁷ Életképek, 1843, 1. félév, 3. sz.

²⁸ Uo.

fejezi ki nemtetszését bizonyos történetekkel szemben, a kedélyességét viszont így sem veszti el. Van, hogy még verseket is tűz a hírek közé, roppant szabadon kezeli a rovatot.

Fontos kiemelni a tények mellett itt az élmény és a fikció szempontjait, mint őket alkotó tényezőket. Frankenburg is így fogalmaz: „*Ha talán valaki szemünkre vetné, hogy újdonságaink harmadát költöttük, az mód nélkül megtisztelne bennünket, mivel egyszersmind azt tenné föl rólunk, hogy azok felül gondolkodtunk, gondolkodni azonban csak fővel lehet, újdonságainknál pedig egyebet nem használtunk, mint – kezünket.*”²⁹

Események

A divatlapok sokszor ajánlanak az olvasóik figyelmébe különböző eseményeket, illetve adnak beszámolót róluk. A *Regélő* különösen gyakran közli ezeket a hírek között. Ebbe beletartoznak a különböző egyesületi ülések, például Mátyás király emléke felállításával foglalkozó társaság tervei az 1840-es év 23. számában. De olvashatunk Döbler nevű híres bűvésről (szintén 23.), a közönség előtt megnyíló Hébe kioszkjáról (46.), vagy Leopold mezei népünnepélyről (74.) is. Nyár elején kiemelten fontos eseménynek számítottak a lóversenyek, a hírek között a legrészletesebb leírást a *Pesti Vizsgáló* szolgáltatta, még olyan részleteket is megtudunk, hogy a szünetben katonabanda játszott. Mindez nem egyszerű adathalmaz, hanem a történetek tapasztalatának számunkra is élvezhető visszaadása.

A legtöbbet különböző színházi előadásokról számolnak be a lapok. Később ezeket már nemcsak a hírek között teszik, hanem indítanak külön előadásokkal foglalkozó rovatot. Nem meglepő a színház jelentősége, hiszen egy-egy estén való részvétel társasági eseményt is jelentett. A beszámolók így sokszor nem kizárólag a darabokat és a színészeket mutatják be, hanem a közönség tevékenységét is.

Ta-ry, aki az 1841-es *Hirszekrényt* írta, nagyon gunyoros modorával újat hoz a korábbiakhoz képest. Szintén ír a farsangról és különböző ünnepélyekről, mint ahogy tették az előtte lévő években, egyre gyakrabban színesíti ki azonban az eseményeket, közöl rövid, anekdota-szerű történeteket. Ezek többnyire az operához és a színházhoz kapcsolódnak, melyek viszonyával sokat foglalkozik. A 11. számban szereplő történetben a szereplő ezeket az úrhoz meg a komornyikhoz hasonlítja – hiába fölérendelt az egyik, sokszor mégis a komornyik tudja irányítani urát. Beszámol a külföldi vendégszereplők kérdéséről is, ezt illusztrálja a 13. szám története Wurda nevű dalszínésről, aki állítólag későn kapta meg a neki szánt hat szerepet. Az elbeszélés csattanóval zárul, mikor az egyik kávéházi vendég

²⁹ Életképek, 1845, 1. félév, 3. sz.

partnere félelmére, hogy mi lesz, ha Wurdának már jövőre nem lesz jó hangja azt feleli: „Az mit sem tesz, ha más nincs, énekeljen hang nélkül!”³⁰

„A XIX. század folyamán mind a színház, mind a hangversenyélet erősen nemzeti jellegű volt”³¹. Ez azt is magával vonta, hogy maguk a nagy tiszteletnek és sikernek örvendő művészek állandó híryanagnak számítottak, egy-egy fellépésük kiemelt fontosságú eseményt jelentett. Így sokat olvashatunk Erkel Ferenc, Egressy Béni vagy Elszler Fanny munkásságáról vagy bármiről, ami kapcsolatos velük, pl. a születésnapjukról, vagy arról, hogy Egressy Béni bölcsődalt írt megszületett gyermekének az alföldi életről. A 40-es évek elején a divatlapok legtöbbet tárgyalt művésze Liszt Ferenc volt, akinek minden fellépését megörökítették. A *Jelenkor* a divatlapok mellett különösen kitüntette figyelmével, átéléssel nyilatkozott a zenéjéről, például így: „Bájos hangjai folyton teremő ezer alakú ’s módosulatú özönére a’ menny és föld, spaerák és tündérek, szóval a’ mindenség zene-harmóniáinak egyedenként mindenike ’s összes egyeteme (symplegmája) zendült meg minden fogékony kebelben ’s az ámult érzék, elbűvölt ’s elvarázsult szív csupán bámulat-öröm- ’s tisztelettel valónak adózni képesek a’ nemeslelkű ’s elvirulhatatlan díszű nagy zongorahősnek, hogy őt a’ világénak, de még is kirekesztő büszkeséggel sajátunknak magunkénak nevezhetjük.”³² Ha jobban megnézzük, látható, hogy nem száraz beszámolóval van dolgunk. Csupa kép, csupa áttétel a fogalmazás, bőven túlmutat a tudósításon. Gyakori téma továbbá a bálók, táncmulatságok leírása, ezt megteszik Liszt kapcsán is, ahol megtudjuk, hogy a készített csemegefagylalt szerencsére méltó volt a művészhez.³³ Sokszor hasonló apróságok teszik élővé a képet.

Szintén kiemelt fontosságú események voltak a különböző vásárok is. Buda és Pest ekkor már az ország igazgatási és legjelentősebb kereskedelmi központja. Gazdasági téren a város éltető ereje a kereskedelem volt. A pezsgő gazdasági élet egyre erősebben vonzotta magához az embereket, Pest-Buda népessége így jelentősen megnövekedett a 40-es évekre.³⁴ A legszebb boltok ekkor a Nagy híd és a Váci utcában voltak, az idelátogató külföldi utazók, John Paget és Julia Pardoe az elegáns üzletek kirakatait, változatos cégtábláit dicsérték. Pest kereskedelmi forgalmának nagyobb része azonban a piacokon és a vásárokon bonyolódott le.³⁵ A vásári forgatag is folyamatosan foglalkoztatta a divatlapok szerzőit, sokszor

³⁰ Regélő, 1841, 13. sz.

³¹ KESZI Imre, *Pest-Buda*, Bp., Zeneműkiadó, 1973, 32.

³² *Jelenkor*, 1840, 2. sz.

³³ *Jelenkor*, 1840, 6. sz.

³⁴ BÁCSKAI Vera, *Pest-Buda = Budapest, Fővárosunk története*, szerk. Ságvári Ágnes, Bp., Corvina Kiadó, 1973, 27–29.

³⁵ ANTALFFY Gyula, *Reformkori magyar városrajzok*, [Bp.], Panoráma, 1982, 215–216.

életképekben mutatták meg a kereskedő és vásárló alakokat, de egy-egy nagyobb vásárról a hírrovatok is közöltek leírást. Ezekből megtudhatjuk, hogy mennyi különféle mutatványos érkezett ezekre az eseményekre – bűvészek, vagy kar nélkül született lányok látványosságként.

A téli szezonban a színházon kívül a nyilvános táncmulatságok hozták össze a pestieket. A legelőkelőbb bálók színhelye a Hét Választófejedelem, a Nemzeti Casinó és főleg az erre a célra épült Redout.³⁶ 1840-es években az egyik leggyakoribb téma az eseményeket sokszor befolyásoló időjárás. Az erről adott tájékoztatás létfontosságú volt a korban, különösen az év elején, amikor a farsangi mulatságokat nagyban meghatározta, hogy Budáról Pestre és fordítva átjuthatnak-e a táncolni vágyók – elég hideg van-e a Duna befagyásához. A *Regélő*ben például ezt találjuk: a tél valamely szomszéd tartományba ment farsangolni, növelve ezzel a fővárosiak tánckedvét, „*vagy maga a tél úr bújt tavasz álruhába és űzte három hétig dévajságát, majd beleunt*”, mert február 14-től ismét fagy³⁷.

Társasági élet

A színházi előadások, táncok és bálók kapcsán nagy szerep jut a társasági élet ismertetésének is. Nem pusztán az események megnevezésével, leírásával találkozunk, hanem az ottani emberek titkait is megismerhetjük, képet nyerünk az írások alapján arról, milyen volt a szalonok, kávéházak világa. Itt nem a helyszínek és a történetek kerülnek középpontba, hanem maguk a hétköznapi emberek.

A társaséletet örökíti meg *Regélő* 1840. év 38. számában olvasható *Pesti tapasztalások* című írás, melyet a *Tréfafüzér* rovatban közöltek. Ebben a szerző a humor eszközeit felhasználva mutatja be, mi mindent figyelt meg a fővárosban. Azt is elárulja, milyen könnyen kitalálható, melyik ifjú hölgynek milyen foglalkozást űz a kedvese, például „*Ha P. kisasszony kérdi, meddig kell orvosainknak tanulniok: tudom, hogy kedvese orvos*”. Leírja, hogy sokat tapasztalt Pesten, látott öreg urakat, kik második gyermekként élve fiatal lánykákcal édelegnek, továbbá ifjakat, akik az alkímiát is feltalálták: a semmiből hogyan lehet aranyat teremteni. Ennek a receptjét is megadja nekünk: két rész béketürelem, másfél gyomorerősítő, egy rövidlátás, két nagyothallás és némbér 50-60 évvel, kinek ugyanannyi ezer forintja van pengő pénzben.³⁸ A szerző általánosít, mindössze kezdőbetűvel (feltehetően

³⁶ Uo., 230.

³⁷ *Regélő*, 1840, 17. sz.

³⁸ *Pesti tapasztalások*, *Regélő*, 38. sz., 304–306.

találomra válogatva) nevezi meg a kisasszonyokat és a haszonleső ifjak elé is görbe tükröt tart.

A Pesti Divatlap is hasonló módszert alkalmaz, csak egyfajta folytatásos rovatként. Sokszor a fővárossal foglalkozó rovatot egy *Titkos hírek* című rész követte, melyben szintén híreket közöltek, csak kicsit más irányból megközelítve. Kezdetben gondolatjelekkel (melyek egy idő után eltűntek) foglalkoztak a városi alakokkal. Őket név nélkül jelenítették meg, mindössze betűkkel, így csak ők és ismerőseik tudhatták, kit rejt az az X. vagy E. Ezekbe a rövid közlésekbe is sok humort és gúnyt bújtattak (például „*A finom koldulás Pesten is szokásba jön; – K. öt forintért mindenkit nyilvánosan megdicsér.*”³⁹), a tömörségével tudta remekül visszaadni különösen a felsőbb rétegek társaséletének világát. Ez a rovat mindenképpen újdonságot jelent az eddigi hírekhez képest, itt mindenki kezdőbetűvel szerepel, sokszor X. grófnő, K. kiasszony, E. úr, stb., akikről mindenfélét megtudhatunk: egy öleb elveszett, valaki férjhez ment, egy szabó ügyes, egy gróf tyúkszeme meggyógyult, valakinek egy czukrász fagylaltja nagyon ízlik és a czukrásznőnek igen szép nefelejts-szemei vannak. Az aláírás eleinte változik (Sz., Fekete, Dongó) bár feltehetőleg ezek ugyanazt a személyt takarták, később Szarka aláírás látható alatta. Ezek a gondolatnyi hírek remekül hozzáférhetővé teszik a titkolódzások, sugdolódzások finom fonalát, amelyet Szarka kikapar nekünk a pipere és a maskara alól. Ő nem az utca sarának sétálója, hanem az a személy, aki a széplelkek titkait gyűjti és nem sajnálja azt papírformába önteni.

Frankenburg Adolf (mint ahogyan az látható lesz a *Budapesti levelek* kapcsán) nagyon kedvelte a levélformát, lapjában, az *Életképek*ben is sokszor találkozunk ezzel. A *Divat* rovatban *Kedves Rózám!*-nak szólnak a sorok egy bizonyos *Saroltától*, melyek rendszerint beszámolnak a pest-budai bálók díszes forgatagáról. Ezzel az eszközzel teszi közvetlenné az élményt – minden leírás hihetőbbnek hat attól, aki a saját szemével látta. Frankenburg a híreket is így közli. Jóval kevesebb nála a hallomásból, madárcsicsergésből összekapart anyag. A ténylegesen megélt tapasztalásokat veti papírra, azokhoz a témákhoz nyúl hozzá, melyek valóban megérintették, így sokszor különös indulat olvasható ki a szavaiból. Az írásainak legfőbb eszköze pedig végig a humor marad, nála a mindenhol emlegetett Schodelné a bájhangú magyar fülemile, a gyomor a leghatalmasabb előmozdítója a védegyeletnek (mikor belátja, hogy mennyi szárnyast vágnak le) és amikor kikel valakik ellen, akkor is megmarad ennél a hangvételnél, legyenek azok koldusok vagy hajdúk („*Hallatlan történet! Egy város hajdúja valamit megigazított. Mit? – Óráját a délharanghoz!*”⁴⁰).

³⁹ Pesti Divatlap, 1844, 8. sz.

⁴⁰ Életképek, 1845, 2. félév, 14. sz.

A társasági élet egyik formáját jelentette a különböző tudós társaságokba szerveződés és üléseik, ünnepélyeik látogatása. Pest-Budán mint a politikai és szellemi élet központjában a nemzeti fejlődés, így a nemzeti nyelv és kultúra egyre inkább kibontakozott. Megalapították a Nemzeti Múzeumot, Pest a székhelye a Tudományos Akadémiának és a magyar nyelv terjesztésében nagy hatással bíró Nemzeti Színház is itt működött. Egyre jobban kezdtek ennek hatására elterjedni a magyar nyelvű tudományos társaságok is.⁴¹ Nagy Ignác a társaságok kapcsán jegyzi meg: *„Valóban csodálatos, hogy hazánk középpontján, Budapesten, hol annyi már is a’ sok társulat, hogy végre talán majd a’ legyeket is egyesületben fogjuk nyáron öldösni, mind eddig nem létesüle oly társaság, melly ez ügyet komolyan fogná föl ’s gátot emelne az undok iszákosságnak, miből annyi szellemi ’s anyagi kár származik!”*. Ez már azt példázza, hogy nem csupán a báli világ, a tehetősebb réteg társasági életét jelenítették meg a divatlapok. A szerzők ugyanis sokat számolnak be tragédiákról, gyilkosságokról, lopásokról. Pest-Buda városképe nemcsak a színházak és szalonok világát jelentette, hanem az utcák porának egyszerű, városi alakjait is.

Városi alakok

*„Képzeljünk az egész világnak, azaz Budapestnek, melly nekünk kis világ, szép nyári reggelt, magunknak pedig jó és derült kedvet, hogy ne lássunk mindent szerfölött fekete színben, és sétáljunk egyet a’ Duna pesti partján, hol mindig eleven és érdekes az élet, mint a’ tizenhat éves leányka szerelemi gondolata.”*⁴² – Nagy Ignác ilyen szavakkal invitál minket az egyik életképében. Ez a műfaj nemcsak, hogy a hírnél, hanem minden másnál jobban alkalmas – nevéből adódóan is – a korabeli élet megjelenítésére. A téma körbejárása során ez az, ami a leginkább fel tudja tární, mit is látott a szemlélődő a pest-budai utcákon, elénk vetíti a képekbe öltött szavakat, amelyeket lépten-nyomon szerzett élményekből készített.

Az életkép sokkal közelebb áll a szépirodalomról alkotott általános elképzeléshez, mint a hír. Nagyobb szabadságot enged, több teret, hogy az írószellem elrugaszkodjon a tények tompa konkrétságától. A hangzatos szó ugyan feltehetően a német *Lebensbild* tükörfordítása⁴³, eredetileg genre-(innen a szintén használatos zsáner)képként találkozunk vele még a *Regélő Pesti Divatlapban*. Wéber Antal szerint olyan „leírás”-t jelent, mely valamilyen témát, személyt, környezetet jelenít meg, valamint mint prózai műfajnak nincs

⁴¹ Budapest 31–32.

⁴² Nagy Ignác, *Dunaparti élet*, Életképek, 1844, 267–286.

⁴³ WÉBER Antal, *Az életkép mint prózai forma*, Irodalomtörténet, 32(2001), 3. sz., 341.

kifejtett története és motiváltan cselekvő alakja sem.⁴⁴ Az életképet összekapcsolja a nagyvárossal is, mivel közösségi műfajnak tartja, egyben demitizált formája az egykori közös szellemi élménynek és elsősorban a társadalmi középréteg érdeklődési horizontjaként jelenik meg.⁴⁵ Fontos emellett kiemelni a sajtó szerepét, ő a folyóirat-irodalom produktumának nevezi a műfajt.⁴⁶ Mindez alapján látszik, miért is kap kiemelt szerepet az életkép a téma tárgyalásában, ugyanis az itt megjelenő zsánerképeket⁴⁷ Pest-Buda korabeli világát megjelenítő prototipikus megvalósulásoknak nevezhetjük.

A fentebb idézett Nagy Ignác nevével szinte összeforrt a műfaj. A *Torzképekben* életképeket gyűjtött egybe, ezek közül pedig számos jelent meg újságokban is. Szigethy Gábor a szövegkiadásának végére írt utószava nem véletlenül viseli *Az életképíró Nagy Ignác* címet. Ebben a műfaj produktumait jelen idejű állóképnek: fényképnek nevezi, majd pontosít, mivel nemcsak jellegzetes figurák, hanem jellegzetes élethelyzetek leírásával találkozhatunk.⁴⁸ A zsánerképek azonban nem kimondottan attól lesznek mozgékonyak, hogy helyzetek vannak bennük. Wéber Antal az írói tevékenységet konverzációs helyzetnek nevezi⁴⁹, ahol sokszor ő maga is besorolódik a leírt emberek közé, onnan szól hozzánk és folytat virtuális beszélgetést az olvasóval⁵⁰. Ezt azért fontos hangsúlyozni, mert az életkép sokkal inkább hasonlít folyamatosan pörgetett diafilmhez, mint fényképhez, amelyek egyrészt a szerző látószögéből készültek, másrészt tudatosan készítette őket, és mint egy idegenvezető avatja be az olvasót utcák és egyes emberek titkaiba.

Az életkép ezáltal rugalmas lesz, nem álló-, inkább mozgókép, hogyha be akarjuk sorolni, akkor a leírás és a novella között az utóbbihoz áll közelebb. Mivel a képek ebből a szempontból széles skálán mozognak, azért az 1840-es évek divatlapjaiban, mivel még nem körvonalazódott egészen a műfaj, a szerkesztők olyan írásokat is az életképeket gyűjtő rovatokba soroltak, melyek inkább novellának tekinthetők – nevesített szereplők konkrét története. A konkrét szót természetesen nem valóságos vonatkozásban kell érteni. A valóságkezelés rendkívül egyedi a műfaj tekintetében. Minden, amit olvasunk egyszerre igaz is és nem is, egyszerre meg is történtek, ugyanakkor sosem történtek meg pontosan így. A cél, hogy realiztikusnak hassanak. Úgy tudnak hiteles képet adni a városról, hogy egy benne élő

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Uo., 346.

⁴⁶ Uo., 355.

⁴⁷ A zsánerkép és az életkép jelen tanulmányban szinonimáknak tekintendők, ugyanis a tárgyalt írások hol az egyik, hol a másik meghatározással jelentek meg, azonban ezek között műfaji különbözőség nem fedezhető fel.

⁴⁸ SZIGETHY Gábor, *Az életképíró Nagy Ignác (1810–1854)* = NAGY Ignác, *Uracskok, arszlánnők, Budapesti életképek 1840–1848*, vál., szerk., utószó SZIGETHY Gábor, Bp., Magvető Könyvkiadó, 1980, 374–375.

⁴⁹ WÉBER, i.m., 346.

⁵⁰ Uo. 347.

(sétáló) ugyanakkor kívülálló (megfigyelő) pozícióban elhelyezkedő szerző irodalmat formál a tapasztalásaiból.

Maguk a szerzők is sokat reflektálnak erre a pozícióra. Az életképek térnyerése fokozatosan nő, 1842 első félévében még mindössze három jelent meg a *Regélő Pesti Divatlapban*, az elsőben Garay úgy fogalmaz: „*tán magam is rajzolhatnék néhány érdekes képet olvasóink elébe, fővárosunk' életéből*”⁵¹, majd egyre népszerűbbé válnak. Az életképnek összességében nagy szerepe volt az irodalom népszerűsítésében: „irodalmiasította, tehát divatba hozta az addig meg sem látott prózai polgárokat vagy parlagi nemeseiket”⁵².

A sokat emlegetett Nagy Ignác mellett olyan szerzők alkottak számos remek darabot, mint Lakner Sándor, Szigligeti Ede, Halászy vagy Pákh Albert (sokszor a Kaján Ábel álnév mögé bújva⁵³). Ki kell emelni Vas Gereben írásait is, melyek habár talán a legszínvonalasabbak, itt mégsem szentelhetők nekik kellő figyelem, hiszen azok inkább elmélkedésnek tekinthetők. A pest-budai életet írják le, de nem egészen úgy, mint ahogy azt az életkép teszi, inkább személyes gondolatokat közvetít, az írások egyfajta keserű humorisztikák. Ő fogalmazza meg ugyanakkor a legtalálóbbs meghatározását az életképíró és a valóság viszonyának: „*Sokan azt fogják megjegyezni, – mint már tették is – hogy az igazságot bundába öltöztetjük; igaz, nagyon is igaz; de tudniok kellene, hogy illy hideg időben a meztelen igazságnak legalkalmasabb ruha a – bunda.*”⁵⁴

A humorisztika közel áll az életképhez, egy idő után a *Pesti Divatlapban Életképek és humoristikák* lett a rovat címe. Az életképek másik jellegzetessége, hogy hiába a humor, a sorok legtöbbször keserűséggel vannak tele. „*Mi pedig ma a' természetet és népet jöttünk megnézni, a' maga palástolatlan pongyolaságában*”⁵⁵ írja Garay egy népvigalom leírásakor. Mindent úgy kapunk, ahogy látható: nincs szépítés és itt nincsenek álarcok, mindent és mindenkit a maga valódiságában figyelhetünk meg⁵⁶. Ezáltal a zsánerkép furcsa kettőssége az, hogy egyszerre nevettet meg és borzaszt el. Nem egy megrendítő írást olvashatunk, ilyen pl. a Szigligeti Ede által írt *Rónafi, magyar színész*, ahol a szegény színész viszontagságait

⁵¹ GARAY, *A háziúr*, Regélő Pesti Divatlap, 1842, 34. sz., 267–271.

⁵² T. ERDÉLYI, i. m., 107.

⁵³ Magyar írói álnév lexikon, *A magyarországi írók álnevei és egyéb jegyei*, szerk. GULYÁS Pál, Bp., Akadémiai, 1978.

⁵⁴ VAS Gereben, *Beszéljünk feltett kalappal a magyar házi életből*, Pesti Divatlap, 1847, 3. sz. 66–68.

⁵⁵ GARAY, *A leopoldmezei népvigalom*, Regélő Pesti Divatlap, 1842, 2. félév, 22. sz., 673–678.

⁵⁶ A tárgyalt műfajokon kívül több írás is olvasható ezekben a lapokban, ami a kérdéssel foglalkozik. Ilyen Fábíán Boldizsár írása az *Athenaeumban* (FÁBÍÁN Boldizsár, *Őszinteség és képmutatás*, Athenaeum, 1840, 5. sz., 71–72.), ahol azt írja: „*Minden ember gyűlöli a' képmutatást és méltán ; azonban még is mindennek kisebb, nagyobb mértékben álarczát kell viselni.*” vagy a *Regélőben* (FÁBÍÁN Boldizsár, *Az álarcz*, Regélő, 1840, 9. sz., 78–80.): „*Az álarcz kétféle: mellyet farsangon öltünk magunkra, és az álarcz a való életben.*”

ismerhetjük meg, aki olyan, akár Hamlet, csak nála a kérdés az: „Zsemlét enni vagy dohányozni?”⁵⁷

Hogyha megkíséreljük csoportosítani az újságokban megjelent számtalan életképet, a hírekben sokat szereplő tematikával találjuk szembe magunkat. Kiemelt jelentőségű a vásár és annak forgataga (H.: *A tejárusnők*; nem megnevezett szerző: *A bécsi divatárus legény*; Lakner Sándor: *Heti vásár*), itt különösen érdekes az emberek érintkezése: „Illyenkor az egész piac valódi zűrzavar, tarka vegyülete azon számtalan színes és színehagyott ruháknak, melyek a színeskedő nőket megannyi színi (színpadi) ablakokként tünteti elő.”⁵⁸ Az életkép a kávéházak megörökítésére is irányul (Vahot Imre: *A' Jurátus-kávéház*⁵⁹). „A kávéház az 1840-es években Pest nagyvárossá válásának a jelképe” lett, az asztalok mellett egyre többen olvassák a lapokat és tárgyalják a politikai eseményeket.⁶⁰ Szintén az embertömeget akarják megragadni a különböző mulatságokat leíró életképek is (Garay: *A leopoldmezei népvigalom*; Nagy Ignác: *Mulatság a hidon*; Lakner Sándor: *Mulatság*). Nagy Ignácnak ez arra is jó lehetőség, hogy Budát és Pestet, valamint lakosaikat összehasonlíthassa: „a valódi életet csakugyan csupán Pesten lelhetni föl, Pesten, hol a kellemetlenségnek nyoma sincs, hol lelkesülten gyürközött neki minden a haladásnak, hol még a kövek is simábbak, mint Budán, némelly emberek pedig olly simák, hogy százszor is kisiklanak a rendőrség kezei közül”⁶¹. Érdekesesek azok az életképek, melyek a művészetet és a művészvilágot (példa erre a fentebb említett *Rónafi, magyar színész* vagy *A műkedvelők*⁶²), illetve magukat az újságokat és az újságírókat jelenítik meg. Az újdonságíróból például megtudhatjuk, hogy a jutalma az öntudat, az apró pénz és sokszor a verés, valamint, hogy minden tüsszentésnek megörül, hiszen témát szolgáltat neki – de végső soron hajba kap az egyik kollégájával, az mindig szolgáltat alapanyagot.⁶³ Néha ugyanakkor az életképek közé is bekúszott, ha csak halványan is, a kor politikai gondolatisága. Nem véletlenül gúnyolja az németnek látszani akaró félmagyarokat Garay János vagy a naplopókat Bangó Péter. Az oktatás elmaradottságáról Nagy Ignác és Vas Gereben is ír.

⁵⁷ SZIGLIGETI Ede, *Rónafi, magyar színész*, Pesti Divatlap, 1844, 3. sz. 69–72.

⁵⁸ LAKNER Sándor, *Heti vásár*, Pesti Divatlap, 1844, 9. sz., 264–267. A felette említett másik kettő: H., *A tejárusnők*, Regélő Pesti Divatlap, 1842, 73. sz., 740–742.; *A bécsi divatárus legény*, Regélő Pesti Divatlap, 1842, 83. sz., 904–905.

⁵⁹ VAHOT Imre, *A' Jurátus-kávéház*, Regélő Pesti Divatlap, 1842, 37. sz., 1. félév, 293–296.

⁶⁰ ANTALFFY, i. m., 223.

⁶¹ NAGY Ignác, *Mulatság a hidon*, Pesti Divatlap, 1844, 1. sz., 5–9. A másik két életkép megjelenése: GARAY, *A leopoldmezei népvigalom*, Regélő Pesti Divatlap, 1842, 2. félév, 22. sz., 673–678.; LAKNER Sándor, *Mulatság, Életképek*, 1844, 2. félév, 14. sz., 446–449.

⁶² *A műkedvelők*, Regélő Pesti Divatlap, 1843, 1. félév, 19. sz., 590–592.

⁶³ NAGY Ignác, *Az újdonságíró*, Pesti Divatlap, 1844, 14. sz. 2–4.

A zsánerképek fő profilja azonban (mindezek mellett és tulajdonképpen minden témától függetlenül) az emberek megjelenítése. Ezt úgy teszi az életképíró, hogy „nem *egy tipikus személyt*, hanem *a típust* ábrázolja, nem *egy* jellemző háziurat, hanem *a* háziurat; tipizál, egyénítés nélkül; sűrítés, fokozás helyett az általánosban keresi az átlagosat”⁶⁴. Így olvashatunk a divatorvosról, inasgyerkőcről, invalidusról, legatusról, kosztosvadászról, hárfás leányról és még megannyi nagyvárosi alakról.

Állandó sétálások

Az 1838-as árvíz jelentős pusztítást végzett Pesten. Ez azonban azt a pozitívumot eredményezte, hogy nagy építkezésbe kezdtek, az épületek a Szépítő Bizottmány szabályzata szerint készültek, így Pest-Buda képe korszerűbbé és szebbé is vált. 1838 és 1848 között kerekén 700 új ház épült, „ezek mind nagyobbak, mutatósabbak, erősebbek, mint a régiek voltak, s változatos, szép utcaképeket nyújtanak.”⁶⁵

Ezt a korabeli utcaképet nemcsak darabokban próbálták elénk tárni. A műfajok terén is kialakult egy nagyobb, mutatósabb képviselő. Ebben az időben jelentkeztek a tárca kezdeményei Magyarországon. Így a várost, ezt a képet nem egy alkalommal, hanem folyamatosan, vissza-visszatérve is igyekeztek megörökíteni. Az életképpel ellentétben, bár ez is népszerű műfajnak számított a korban (és mai tekintetben megvalósíthatóbb is annál), jóval kevesebb képviselőjéről beszélhetünk. Ezzel összekapcsolódva viszont, míg a hírek és életképek tömkelegéből viszonylag nehéz kimazsolázni az irodalmi alkotásokat és a Pest-Budát érintőket, itt csak követni kell számonként a tárcarovat címét, az állandó sétálókat – a tárgyalt időszakban egészen pontosan kettőt. Mivel jelenleg nincs a műfajra vonatkozó konkrét meghatározás, ezt a tárgyaláshoz nélkülözhetetlennek tartom.

A tárca meghatározása kimondottan nehéz feladat. A fentiekre hivatkozva nem könnyű elhatárolni különösen az életképtől, valamint más műfajoktól sem, mint a novella vagy a humorisztika. Lovrich Gizella *A tárca a magyar irodalomban* című munkájában sorra veszi a műfaj előzményeit és bemutatja kialakulását. Hivatkozik jelentős francia és angol mintákra, melyek hatottak az itthoni szerzőkre. A megállapításait abból indítja, hogy a tárcán a hírlapok vonal alatti részét értjük, terjedelme így meg van határozva, tárgya azonban az író egyénisége szerint változik⁶⁶. A pontos meghatározás a felvezetés után sem bontakozik ki, ezt Benczik

⁶⁴ LUKÁCSY Sándor, *Az életképírók = A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig*, szerk. PÁNDI Pál, Bp., Akadémiai, 1965, 639.

⁶⁵ ANTALFFY, i. m., 201.

⁶⁶ LOVRICH Gizella, *A tárca a magyar irodalomban*, Bp., Pátria, 1937, 3.

Árpád erről írt ismertetőjében ki is jelenti⁶⁷. A probléma már eleve az, hogy Lovrich a „vonal alatti” szemponthoz ragaszkodik, pedig az első magyar képviselőknél, akiket tárgyal is, nem ez látható.

Már feljebb utaltam rá, hogy a *Regélő*höz rendszeresen *Tárca* kapcsolódott. Ez azonban nem függ össze teljesen a műfajjal. Úgy gondolom, a *Regélő* címadása pont ebből a „vonal alatti” meghatározásból származik – pont abból, ami a tárca mint műfaj körvonalazásához nem szükséges. Ott ez a szépirodalmi írásoktól eltérő, azokhoz nem szervesen kapcsolódó írásokat tartalmazta, többek között a híreket is (más kérdés, hogy az első tárcákat is a *Regélő Tárca*jában fogjuk találni).

Mielőtt kísérletet tennék a műfaj meghatározására, érdemes kiemelni, hogyan látta ezt az egyik érintett szerző. Nagy Ignác, mikor elindítja a rovatát, bevezetőjében azt írja a tárcáról: „A' tárca földadása, semmiről is úgy írni, hogy az mindenkit mulattasson; a' tárca olyan legyen, mint a' bodzabélből készített emberke, melly mindig talpra ugrik, valahányszor fölfordítatik”⁶⁸. Kétségtelen, hogy a megállapítás első fele a lényegesebb. Egyrészt megfogalmazza, hogy a feladat nem egyszerű, másrészt jelentősége van a szórakoztatásnak. Ami a semmiről való írást jelenti, ez már sokkal inkább a gúnyos szerző szóvirága, nem értékítéletet mond, nem a lényegtelen dolgokat kell érteni alatta, hanem azt, amit mindennapnak látunk, mondhatni „nem-témának”. A hasonlat úgy értelmezhető, hogy a tárca folyamatosan újra és újra tudja ugyanazt nyújtani, de úgy, hogy mindig megállja a helyét (a talpára ugorjon és ne dőljön el) és legyen annyira érdekes, hogy ha már számtalanszor ugrattuk is fel az emberkét, mégis újra meg akarjuk fordítani.

Lovrich írásában nagyon sok jellemzőt összeszed a műfajt illetően. Fontos, hogy rendelkezik bizonyos terjedelmi korláttal, egy lapban el kell férnie, könnyen emészthető legyen. Továbbá szórakoztató műfajjal van dolgunk, amiben különösen nagy szerepet kap a szubjektív szemszög. Benczik még azt teszi hozzá, hogy az úttörőknél a nyers szókimondás és az eddig szokatlanul reális hang volt, ami igazán magyarrá tette a műfajt⁶⁹.

Mindezek és a tárgyalandó képviselők alapján a tárcát úgy lehet körbeírni, hogy irodalmi műfaj, melynek elsődleges célja a szórakoztatás, (többnyire) ugyanaz a szerző közli egy cím alatt, egy számban mindig egy része jelenik meg, mely önmagában álló darab. A hangsúly nem az elbeszélteken, a történeteken van, hanem a szerző szubjektív nézőpontjából történő közvetítésen. (Ez alapján Bökfi Zakariás *Falusi divatképek* és *Magyar panoráma úti képekben*

⁶⁷ BERCZIK Árpád, *Lovrich Gizella: A tárca a magyar irodalomban*, Budapest, szerző kiadása, 1937. 63 l. 8-r, ItK, 48(1938), 200.

⁶⁸ *Életképek*, 1846, 1. félév, 1. sz.

⁶⁹ BERCZIK, i. m., 201.

című írásai, melyek a *Pesti Divatlap* számaiban jelentek meg – tárcák, a tárgyalásukra itt azért nem kerül sor, mert a vidéki életet és nem a pest-budait jelenítették meg.)

A két tárcarovat előtt (már csak a címből adódóan is) meg kell említeni Halászy *Budapesti séták* című írását. „*És látni a legkülönbébb mezű alakokat az ebédlőhöz sietni; itt kosaras asszony, amott bukott hordár, árvai tót s drótos atyafi közeledik s isten ege alatt egy két garasért úgy elfalatoznak, mint mi drágán, czímeres fogadóinkban.*”⁷⁰ Ugyanúgy a várost és az embereket írja le, a maga élményét, mint ahogyan majd Nagy Ignác is tenni fogja. Az írása mindössze három darabból állt, melyek a reggelt, a délelőttöt és a délutánt, majd az estét jelenítették meg a *Pesti Divatlap* 1845. 2. negyedévének 6., 9. és 11. számában. A szorosabb kapcsolat a részek között és azok alacsony száma ugyan inkább az életképekhez köti az írást, mégis mintha megelőlegezné, vagy átmenetet képezne a tárca felé.

Az első tárcarovat korábbi, ez Frankenburg Adolf *Budapesti levelek* címmel megjelent írásait takarja. A *Regélő Pesti Divatlap*ot 1842-ben azzal vádolták (többek között ezzel indokolta megjelenését a *Honderű*), hogy annak ellenére, hogy divatlap, nem kimondottan a széplelkű hölgyeknek való, „közönségessége, durvasága miatt lassan már épp a hölgyek kezükbe se vehetik”⁷¹. 1843-ban, az első számot *a’ dicső magyar haza’ szebbkeblű hölgyeinek nyelvünk és nemzetiségünk védangyalainak, a’ magyar honleányoknak*⁷² ajánlva ezt elkerülendő néhány változtatást vittek véghez. Több helyet és nagyobb hangsúlyt kapott a divat és a *Tárczában*, a fővárosi hírek előtt (fölött) új rovat indult, ezt írta Frankenburg. Eleinte nem távolodik el túlságosan ettől, ő maga is hírekről számol be – csak éppen olyanokról, melyek a szépkeblű honleányok érzékeny lelkének is kellemes olvasmányok lehetnek. Az írások, mint a címből is látszik, levelek, egy állítólagos barátnénak szólnak – ez azonban csak egy fiktív keret, mely indokolja a személyességet (a 15. számban egyébként *Honderű* úrnak is címezi a levelét, bár ezt nyilván más indokolja). Frankenburg stílusa kellemes, az írások olvasmányosak. Rengeteg a báli beszámoló, a látkép, végigvezet bennünket Pest-Buda utcáin a női pletykák hálóján át a lovardától a fürdőig. Ugyanakkor nem tagadja meg a hírlapíró énjét és józan látásmódját (amely majd a *Pesti Hírlap* hasábjain is kidomborodik) és ugyanúgy ír torzulásokról és pizsokról, hogyha azt lát. „*A’ puszta valóság, a’ bokáig érő sáros próza, a’ főheves optimistát sem buzdíthatja költeményre!*”⁷³ – ezt a sarat látni és láttatni kell, másképp senki sem hiszi.

⁷⁰ HALÁSZY, *Budapesti séták*, *Pesti Divatlap*, 1845, 2. negyedév, 9. sz.

⁷¹ T. ERDÉLYI, i. m., 34.

⁷² Lásd a *Regélő Pesti Divatlap* 1843-as borítóját.

⁷³ *Regélő Pesti Divatlap*, 1843, 1. félév, 1. sz.

A levelek az év első felében majdnem minden számban folytatódnak. „*Ha ezen levél mákszemnyi betűire tapasztod esthajnal-szemeidet, távol tőled idegen éghajlat alatt kóválygok*”⁷⁴ – így kényszerül végül búcsúra, utolsó pillanatig megtartva gyönyörű költőiségét. „*Csupa mulatságból Pestnek utczáit bekalandozni, árva lelkekre mondom, mindig olly nehéz valaminek tartottam, mint bizonyos nagyuraknál a’ titoknak és komornyik szerepét egyszerre vinni*”⁷⁵ állapítja meg végül azt is tudunkra adva, hogy nem egyszerű feladat, amit véghezvitt az olvasó kedvéért. A következő félév elején néhány számban még beszámol a hajóútjáról és valamelyest bécsi tartózkodásáról, ennek azonban vége szakad – *Budapesti levelek* nem lehetnek a város megélése nélkül.

Később, mikor az *Életképek* szerkesztője lesz, Frankenburg „munkássága és barátsága ösztönzi Nagy Ignácot, az életkép-író, hogy az új műfaj felé forduljon”⁷⁶. 1846–47-ben írja a *Budapesti séták* című tárcarovatot. A lapban ugyan nem ez a név szerepel, hanem a Kis Pál (van, ahol Kiss), V.A. és Dara Péter aláírásokkal találkozunk. Különböző álneveket használni szinte mindennapos volt neki, az említettek mellett használta a Tyukody, Ü., Zajtay, Gyömbéri Darázs Jónás és Keszthelyi neveket, a legtöbbször pedig az egy körben pont figyelhető meg⁷⁷ (ezzel jegyezte a *Budapesti Hírharangot* is többet között). A Kis Pál név ugyanakkor önmagában üzen: borzasztóan egyszerű, minthogyha azt akarná megjeleníteni, hogy az utca teljesen átlagos sétálójának a szemszögéből láthatjuk a várost.

Az első sétakor úgymond lefekteti a programját. Azért, mert Pest-Budának nincs sétánya, erre tehát már rég igen érezhető szükség volt. „*Aztán olly kényelmes munka a’ sétálás, főleg meleg szobában, kényelmes karszéken, ’s a’ nyájas olvasó is elnézőbb leend sétaközben följegyzett rövid gondolatok iránt, mintha komoly készltség vezérle né tollamat.*”⁷⁸ Továbbá azt is elmondja, mely három dologban foglalható össze a hite: 1. Mátyás király meghalt; 2. A fővárosban csak por és sár; 3. A fontolva haladók még mindig fontolva haladók.

Ezeket az írásait is az jellemzi összességében, mint a korábban tárgyaltakat. Ő nem Frankenburg, nem foglalkozik a szép lélekkel egy pillanatra sem. Nyers és gúnyos, reális és őszinte. Ez a rovat az, ahol igazán ki tudja élni magát – van, hogy egy témáról ír, van, hogy végigvezet minket egy útvonalon. Nagy Ignác munkájának egyik legfontosabb motívuma ez: nem válogat. Azt írja, amit lát a sétái során. Ha a szalonok rózsaszín világát, akkor azt. Ha az

⁷⁴ Regélő Pesti Divatlap, 1843, 1. félév, 47. sz.

⁷⁵ Uo.

⁷⁶ LOVRICH, i. m., 12.

⁷⁷ Magyar írói álnév lexikon, A magyarországi írók álnevei és egyéb jegyei, szerk. GULYÁS Pál, Bp., Akadémiai, 1978. és Magyar írói álnév lexikon, A magyarországi írók álnevei és egyéb jegyei, Gulyás Pál lexikonának kiegészítése, szerk. SZ. DEBRECZENI Kornélia, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 1992.

⁷⁸ Életképek, 1846, 1. félév, 1. sz.

ebben a világban megbújó szerepjátékot, akkor azt. Ha a piszkot, amibe a járókelők lépnek, akkor azt. Sokszor elborzad és hangot is ad ennek, de soha nem minősít nyíltan. Ránk bízva, hogy döntsünk: akarjuk-e látni, milyen (pontosabban most már: milyen volt) Pest-Buda igazi arca, hogyha igen, íme. Ezzel a semmivel (ahogyan ő mondta) olyan élő és vibráló látképet vetít elénk, mely attól a portól és sártól lesz igazi, hogy nem kerül ki. Folyamatosan változatos és érdekes tud maradni, olyannyira, hogy a bodzabél emberkét ma is érdemes újra és újra felfordítani.

A humor szerepe

Az eddig tárgyalt írások alapján érzékelhető, hogy a divatlapok írásaiból kibontakozó városképet több közös vonás alakítja egésszé. Egyrészt az emberek kerülnek középpontba. Akkor, hogyha a színházról olvasunk is a személyiségek a fontosak – a neves alakok vagy az egyszerű nézők. A vásárok esetén az árusok és a magukat megmutatni akaró vásárlónők a kerülnek középpontba. Még a Duna is, mintha nem is környezet, hanem egy cselekvő, hatalmas alak lenne. A másik fontos szempont, ami összeköti ezeket az írásokat – a humor. Ez többféle alakot is ölthet.

Igazán jó zsánerkép nincs csípős gúny nélkül, ez a műfajhoz eredendően hozzátartozik. Sokszor élnek a szerzők azzal a technikával, hogy állításuk szerint lelkiileg tiszta, makulátlan emberekről és cselekedeteikről beszélnek mégis ennek a hangsúlyozásával teszik nevetségessé és mutatják meg romlottságukban az alakokat. Így festi le Lakner Sándor a szobaleányt, aki – és ez teljesen természetes! – a körülményekhez szabja a hűségét⁷⁹. Vagy Garay az invalidusról szóló írásában: „*az invalidus, ha kissé mélyebben nézett is a' palaczk fenekére, békés természetét el nem hagyja, 's én, bár igen sok ittas invalidust láttam, de garázdát egyet sem*”⁸⁰ – annyira jámbor, hogy még egy gombostűt sem tulajdonít el és csak halkan jegyzi meg: csak bort ne bízzanak rá.

A gúny ugyanakkor ölthet sokkal nyíltabb formát is. Halászy a csínytevő sípládás fiúkról azt mondja: „*Megállanak ők mint egy Orpheus és Arion 's zenélnék, olly andalítóan, olly hamisul: hogy szikla repedne hegy ormairól*”⁸¹. A legjobb példa mégis Nagy Ignác egyik írása, ahol a végletekig fokozza a gúnyos kiforgatást. Mivel egy hölgy arra panaszkodott, hogy csak a piszkos utcáról veszik az életnek képeit, és nem a szívből, ahol az igazi értékek lapulnak, ír egy szívbélként aposztrofált életképet Sue stílusában. Ez tele van tömve *valával*

⁷⁹ LAKNER Sándor, *A szobaleány*, Pesti Divatlap, 1845, 1. negyed, 6. sz., 91–93.

⁸⁰ GARAY, *Az invalidus*, Regélő Pesti Divatlap, 1842, 100. sz. 1174–1175.

⁸¹ HALÁSZY, *A sípládások*, Regélő Pesti Divatlap, 1843, 2. félév, 3. sz., 74–82.

és olyan igékkel, mint a *ropogtanak*, *egyedültenek* és *vegyültenek*. Két szerelmesről ír („*A némben Sári, a férfi Habakuk nevet kapott; ámde ez nem baj, mert hiszen Lélia és Trenmor neveket is kaphattak volna. / Ez tehát nem az ő hibájuk.*”), kiknek a pesti utcán egymásba fonódott a lelke és egy végzetes tenger, tudniillik pocsolya választja el őket („*Trenmor hármát, Trenmor négyet, Trenmor ötöt lép a tónak habarékos szőke hullámai közt, és – Trenmor a tónak túlsó partjára érkezik*”). Ám a szép történet sem végződik boldogan, mert hamarosan dologházba záródik a két hős⁸².

A hosszabb írások gúnyos, szatirikus hangja mellett található a reformkori divatlapokban egy kisebb, irodalmi műfajba sorolható írások közül is jó pár. Ez az anekdota, melynek képviselőit a lapok hírvatai között fedezhetjük fel. Ahhoz, hogy ez tárgyalható legyen, úgy gondolom, szükség van a műfaj értelmezésére, hiszen az rengeteg kérdést felvet.

A fogalom tisztázására különböző meghatározásokkal találkozunk a szakirodalomban. Tarjányi Eszter *Az egyszerű forma bonyolultsága* című tanulmányában úgy indít, hogy a műfaji meghatározás szinte lehetetlen, az anekdotára a műfajiság kibogozhatatlan összekavarodása jellemző⁸³. Hajdu Péter pedig így fogalmaz: „Nem túlzás azt állítani, hogy az anekdota mibenlétét és azonosíthatóságát illetően teljes zűrzavar uralkodik a magyar irodalomtudományban, ezért előzetes definícióként aligha merészkedhetünk messzebbre annál, minthogy rövid és csattanóval végződő elbeszélő formának tekintsük.”⁸⁴

Igen, de több nehezen meghatározható műfaj is van az irodalomban, és a novelláról is elmondható, hogy többnyire rövid és csattanóval végződik. Ez természetesen nem kritika: a nehéz műfaji meghatározás egyik problémája talán az, hogy túl sok műfaji elnevezésünk létezik, ezek pedig nagyon sokban hasonlítanak. Így tehát az anekdota az említett novellával is rokon, elkülönítését úgy lehetne meghatározni, hogy az előbbi közelebb áll a valósághoz és az oralitáshoz.

Ennek a fogalomnak az említésével azonban újabb falakba, értsük: újabb műfajokba ütközünk. Hiszen az élőbeszéd és az írott kultúra határán⁸⁵ áll az adoma is, éppúgy, mint az anekdota. Ehhez hozzátehetjük, hogy az újsághírhez is közel áll (a korabeli szerzők itt közlik őket), sőt, az életképpel is rokonítható.

Mielőtt kísérletet tennék a fogalmak elkülönítésére, rámutatnék, mi okozza a másik legfőbb problémát az anekdota körül. Ezt a fogalmat *anekdotikusnak* nevezhetjük. Hiszen ez a

⁸² NAGY Ignác, *Lélia és Trenmor*, Pesti Divatlap, 1844, 11. sz. 324–328.

⁸³ TARJÁNYI Eszter, *Az egyszerű forma bonyolultsága : az anekdota mint ellentörténelem és Tóth Béla Anekdotakincse*, Literatura, 13(2010), 15.

⁸⁴ HAJDU Péter, *Az anekdota fogalmáról = A romantika: világgép, művészet, irodalom*, szerk. Szegedy-Maszák Mihály–Hajdu Péter, Bp., Osiris, 2001, 66–73.

⁸⁵ TARJÁNYI, i. m., 15.

kifejezés, mint jellemző ráhúzható számos műfajra. Egy regény elkülöníthető, humoros betéjtjére, egy novella „adomázó” stílusára, stb. Ilyen téren használva a fogalom – bár valamennyire őrzi – de kissé eltávolodott az anekdotától, mint műfajtól. Ez alatt ugyanis humoros, gúnyos beszédmodot, rövid történetet értünk, ami jellemzője lehet egy kávézóbeli beszélgetésnek vagy egy természettudományos cikknek is – tehát nem csak a szépirodalomnak.

Hász-Fehér Katalin, aki Mikszáth prózájának kapcsán tárgyalja az anekdotát, az anekdotikus működést, arra a megállapításra jut, hogy az anekdota értelmezhető tartalom nélküli sablonként, melybe történetek illeszthetők bele, vagy fordítva, melyet egy-egy furcsa, szokatlan vagy komikus eseményben az anekdotikus látásmód megtalálni látszik. Eszerint egyéni látásmód vagy szerkezeti variáció nem érvényesülhet benne, még akkor sem, hogyha szerzői név áll az anekdota végén.⁸⁶ Mindemellett azt gondolom, hogy az anekdota szigorúan műfajként csak önmagában állhat, hogyha ez már regénybe épül, ott inkább anekdotikusról beszélhetünk. Az ott megjelenő történeteket is tekinthetjük anekdotának, de nem biztos, hogy kivéve őket a kontextusból ugyanúgy megállnának, ellentétben az életből vettekkel, melyekkel az újságokban is találkozunk.

Hajdu szerint: „Az anekdota kedélyes, zsiros, derűs, magától értetődő; az ezzel szembeállítandó irodalmiság ezzel szemben nyilván bonyolult és mély, de legfőképpen olyan, amely a társadalmat elemzően ábrázolja.” Tanulmánya végén arra szólít fel, hogy játsszunk kisebb tétekkel, akkor talán jobban átláthatóvá válna az anekdota fogalma.⁸⁷ Tegyük így. Először is szögezzük le: az anekdota mint műfaj irodalmi műfaj, melyet önmagában létezőként is lehet és tárgyalásakor érdemes kezelni, ez pedig tehető az irodalmi értelmezés eszközeivel.

Ezek után a szakirodalom ott ütközik nehézségbe, hogy az anekdotát úgy próbálja meghatározni, hogy elhatárolható legyen a rokon műfajoktól – ez pedig óhatatlanul összekavarodást eredményez. Tarjányi Eszter rámutat a tanulmányában, hogy többféle anekdotával találkozunk. Megkülönböztet fikcionális (komikus modalitású epizód) és faktuális (történeti jelleget és orális hagyományozódást feltételező felfogás) anekdotát. Megállapítása szerint „a magyar irodalomban [...] a fikcionális anekdota a nemzeti, a konzervatívabb tradícióból kinövő, [...] a 20. század végi irodalmiság előfutárának tekinthető

⁸⁶ HÁSZ-FEHÉR, i. m., 68.

⁸⁷ HAJDU Péter, *Az anekdota mint a magyar élet tükré = A magyar irodalom történetei*, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Bp., Gondolat, 2007, 418–429.

formaként fedezhető fel”.⁸⁸ Igyekszik elkülöníteni az anekdotát és az adomát is, ehhez Tóth Bélát, *A magyar anekdotakincs* összegyűjtőjét idézi, aki ezt írja: az egyik a „mindig személyhez kötött, tehát némiképpen hitelességre számot tartó dolog”, a másik típus (nem nevezi adomának!)⁸⁹ „testetlen, mert csak típusokról szól”.⁹⁰ *A magyar anekdotakincs* másik kiadásának előszavában Boldizsár Iván így látja a különbséget: az anekdotában élő személyek, ismertek és ismertebbek szerepelnek, ki-ki a nevén; az adomában csupa ismeretlen ismerősök: típusok – az obsitos katona, a cigány, a fukar, az aggszűz vagy az iszákos.⁹¹ Hász-Fehér Katalin rámutat, hogy sokszor a lexikonok az anekdota alá sorolnak be számos kisepikai műfajt, a legfeltűnőbb pedig az anekdota-adoma egybemosása, melyeket, hiába definiálják őket külön, az elméleti, műfajttörténeti fejezetek együtt tárgyalják. Ő is belátja, hogy az „anekdotikus írásmód” sem csak az anekdota jelenlétére utal, hanem általános szerkesztésmódot jelent.⁹²

Tegyük rendet: az anekdota, mint műfaj tágabb, mint eddig rámutattak. Így feleslegesnek tűnő próbálkozás, és, ahogy a szakirodalomból vett idézetek is mutatják, szinte lehetetlen a meghatározása. Mindez azonban sokkal átláthatóbbá válik, hogyha kiszélesítjük a kört. Az anekdotát, mint olyat, tekintsük egyfajta gyűjtőfogalomnak, melybe több kisebb, egymással rokon műfaj is beleilleszthető. Ez alapján a körön belül megkülönböztethetjük a fikcionális és a faktuális anekdotát aszerint, hogy mennyire áll közel az oralitáshoz, lejegyzővel vagy szerzővel van-e dolgunk. Továbbá megkülönböztethetjük a típusokat szerepeltető adomát, ezt azonban az anekdota részeként kell kezelni. Ott inkább úgy kell érteni a típusok szerepeltetését, hogy annak, hogy az adott történetben a suszterinast az jellemzi: ő egy suszterinas – tehát funkcionális szerepe van az adott típusnak. Hogyha azonban két suszterinas beszélgetése a történet, hiába nem nevesített, nem konkrét személyeket látunk, hogyha nem mint típusok jelennek meg – „mindössze” anekdotáról beszélhetünk.

Az anekdota és az adoma elkülönítését csak ilyen szempontból tartom elképzelhetőnek, így az utóbbi része az előbbinek. A kettő ugyanis annyira összefügg, hogy érdemesebb az anekdotát nagyobb csoportnak tekinteni, a kettő elkülönítése óhatatlanul erőltetett lesz.

Tárgyalhatóak lennének a valóság szempontja felől is. De mégis, ki tudná azt pontosan megmondani, mi volt a tiszta valóság és mi volt a szerző (vagy akár lejegyző) saját gondolata? A lényeg – és itt már rátérek a reformkori sajtó anekdotáinak tárgyalására –, hogy

⁸⁸ TARJÁNYI, i. m., 16–20.

⁸⁹ Uo., 17.

⁹⁰ *A magyar anekdotakincs I.*, gyűjtötte és magyarázza TÓTH Béla, Bp., é. n. [1899], 6.

⁹¹ TÓTH Béla, *A magyar anekdotakincs*, [Bp.], Gondolat Kiadó, 1957.

⁹² HÁSZ-FEHÉR, i. m., 69–70.

láthatjuk, valahogy így zajlottak az események akkoriban. Hogyha két suszterinas pontosan ezeket a szavakat soha nem mondta egymásnak az író füle hallatára – nem számít, az a fontos, hogy ebből tud igazán élénk tárulni Pest-Buda korabeli világa.

Ezzel összekapcsolódva érdemes egyből a legkiemelkedőbb szerzőre, Nagy Ignácra tekintenünk. Példáján remekül megmutatkozik a valóság és fikció kettősségének tökéletes egysége. György Lajos *A magyar anekdota története és egyetemes kapcsolataiban* őt tekinti a magyar anekdota második, átmeneti szakaszának lezárójának⁹³. 1845-ben jelent meg a *Bors és paprika* című anekdotagyűjtemény, melyet szerkesztett és 1200 anekdotát tartalmazott. A kötet megjelenésekor a Gyömbéri Darázs Jónás álnév mögé rejtőzött. Hogy ezekből az adomákból mennyit talált ki ő maga és mennyi a valódi gyűjtés, nem lehet eldönteni⁹⁴, de az álneveket, gúnyt és mindenféle tréfát kedvelő szerzőt illetően nem volna meglepő, ha ezek nem minimális százalékot tennének ki.

Nagy Ignác újságokban megjelent szövegei nem pusztán újságcikkek. Szépíró volt ő akkor is, amikor a *Budapesti Naplót* írta (a *Jelenkor* hírvonatát), akkor is, hogyha ebben elsősorban a megélhetés motiválta. Stílusa és szemléletmódja nem változik, az írói pozíció ugyanaz – munkássága kétségtelenül anekdotikus.

Ő maga nem tekintette ezeket a munkákat jelentősnek. Apró, egyszerű hírek voltak, állandó rovatok, melyekért fizetség járt, az a fizetség, ami az áhított életvitelhez kellett. Rendkívül szorgalmas és tevékeny író volt, „életművének terjedelme Jókai Mórival vetekszik”⁹⁵. Egész életében dolgozott, a végletekig feszített munkatempóval.

Irodalmi jelentősége azonban – hiába volt korának írásaival talán legjobban kereső szerzője – elmarad a kortársakétól. Nagy Ignác ugyanis a korszakának élt. Mindene volt jelenjének Pest-Budája, így talán nem meglepő, hogy alkotásai nem állták ki az idő próbáját. Azonban, ahogyan erre Szigethy Gábor is rámutat, örökségének nem azokat a (többségében) felejthető munkáit kell tekintenünk, melyeket ő maga szépirodalomnak tartott, hanem ma is élvezhető életképeit⁹⁶ és anekdotáit. Hiszen mit látunk, a sorokat olvasva? Pest-Buda reformkori, cukormáztól mentes képét. Itt valós fénykép tárul a szemünk elé, Nagy Ignác sétára invitál minket a fővárosba, úgy, ahogyan ő látta. Munkája – legyen szó realista hírvonat-írásról – irodalom, művei a kort remekül megragadó anekdoták.

⁹³ GYÖRGY, i. m., 53–54.

⁹⁴ Dr. SZINNYEI Ferencz, *Nagy Ignác. 4. és befejező közlemény*, ItK, 12(1902), 4. sz., 478–479.

⁹⁵ SZIGETHY Gábor, *Az életképíró Nagy Ignác (1810–1854)* = NAGY Ignác, *Uracskok, arszlánnők, Budapesti életképek 1840–1848*, vál., szerk., utószó SZIGETHY Gábor, Bp., Magvető Könyvkiadó, 1980, 363.

⁹⁶ SZIGETHY, i. m.

Általánosságban is kijelenthető, hogy munkája minél rövidebb, annál bravúrosabb. A *Budapesti Híradó*ban állandó rovat volt a *Budapesti Hírharang*, melyben 1844 és 1848 között megjelent cikkei válogatás nélkül mutatnak be mindenféle eseményt. Van szó zálogházról, színházi eseményről, temetői hulladobálásról – apró hírek az utca emberének. Vegyük példának 1846 decemberében megjelent két cikkét a Nemzeti Színház macskáiról⁹⁷. Olyan bújtatott gúnnyal szólítja fel a színházlátogatókat az egérfogó macskák respektálására, melyben először az ötletet kell értékelnünk, majd elismernünk azt a furfangot, ahogyan ebből az egyszerű helyzetből karikatúrát, és ilyen apróban is irodalmat farag.

Zsenialitásának megjelenésére másik példa a folytatásos hír. Ezt példázzák a levágott emberfejhez kapcsolódó cikkek⁹⁸. Egymás mellé téve szinte novellát kerekít a történetből, itt is a legvégén van az igazi csattanó. Anekdota-darabok melyek a korfestés időtálló eszközei.

Megemlíthető még a jellegzetes beszédmódja. Bár az anekdotánál – mint ahogyan Hász-Fehér Katalin is megállapította – ez nem is lehet hangsúlyos, mégis van, ahol ez a kettő összekapcsolódik. A sok port kavart *Az uracs* (eredetileg *A jurátus*) című írásában⁹⁹ újraír egy korábbi anekdotát, mely felháborodást keltett. Tudniillik, hogy néhány uracs átúszt a Dunát, majd a túlparton szinte mezítelenül megreggelizett. A hosszabb írásban a pár nappal későbbi eseményeket is olvashatjuk – hogy valami firkász ezt az eseményt micsoda gúnnyal merészelte megírni.

Természetesen nem a *Budapesti Híradó* az egyetlen, ahol anekdotákat olvashatunk. Itt szintén megjelennek a korábbi témák, például a színház: „*Nemzeti színpadunkon egy egy felvonású vígjáték adatott. Földszint két műkedvelő ekkép mondá el bírálatát: „Én már e’ darabnak egyik jó oldalát kitaláltam.”/„Tudniilik!” szolt a másik. „Hogy csak egy felvonás.”/„Én pedig azt szeretném, ha rövidebb volna egy felvonással” – A’ darab megbukott. / Több erkölcsiséget kívánunk az életben, ’s kevesebbet papíron.*”¹⁰⁰ Ez szolgáltatja a legjobb terepet az anekdoták formálódásának, legyen szó a zsebelőnek jól eprező darabról, vagy mások helyét elfoglaló és azt el nem hagyó vendégekről. De olvashatunk az utcákon játszódotákat is, melyek szereplői árusnők vagy koldusok. Vannak olyan szerencsésen végződők is, mint mikor egy nőcseléd három krajcárt tett a lotteriába és mivel a bejegyzőnek megtetszettek, ő tizet rakott rá. Mivel a számok kijöttek, ezért elvette a lányt.

⁹⁷ NAGY, i. m., 29–30.

⁹⁸ NAGY, i. m., 23–24.

⁹⁹ NAGY, i. m., 41–63.

¹⁰⁰ Regélő Pesti Divatlap, 1842, 8. sz.

Az anekdoták tárgyalása azért is más a korábbiakhoz képest, hiszen nem voltak konkrét anekdota-rovatok, a képviselőiket elsősorban a hírek között találjuk. Ettől azonban különlegesebbek is, hiszen jobban megmutatják – a szerző többet alkotott annál, mint ami az elsődleges célja volt. Pest-Buda világát sem akarták kirajzolni élénk, mégis így tettek. A csattanós történetek pedig egy igazán érdekes ízt tesznek ehhez hozzá.

Összegzés

Hogyha a reformkori újságokba mélyedünk, számtalan dolog tárul elénk. Megannyi hír és történet – bálók, olvadó Duna, fejetlen halottak és szép szemű szakácsnők. Egy izgalmas és érdekes világ, olyan, ami sehol máshol nem volt tapasztalható. A reformkor nemcsak Kossuthban és Széchenyiben létezett.

Amiket a divatlapokban találunk, ezek a hírek, életképek, tárcák és anekdoták nem gyúrhatók egyetlen, lefesthető és befogadható képpé. Nem olyanok, mintha darabkák lennének, melyeket ha térképre helyezünk, kirajzolódik egy korabeli útvonal a maga teljességében. Olyanok inkább, mint egy hatalmas fényképalbum darabjai, ahonnan szeleteket kaphatunk a pest-budai életről – a városról, az emberekről – és megpróbálhatjuk kitölteni a nem egybefüggő részeket. A céljuk nem az, hogy egy passzív sétálásra vigyenek, hanem, hogy a karosszékünkben mi magunk is a szerzőkkel sétáljunk. És így minden inger, minden információ fontos a kialakításhoz.

A dolgozatomban ezt a kialakított képet mutattam be. Látható, hogy a különböző szerzőket egyaránt megragadta a város, egymás mellett, sokszor hasonló szempontok szerint alakították írásaikat. Megfigyelhetőek azonos, újra és újra megjelenő, központi témák. Először a tárgyalt divatlapokat vettem sorra, a rovataikat, melyben a fővárossal foglalkoztak. A zurnaliszta pozíció önmagában is téma, számos életkép is született, ami ezzel foglalkozik. Egy másik állandó vonás a különböző események bemutatása. Ezek nyomán kapunk képet a színházak, lóversenyek, bálók világáról. Fontos sajátosság, hogy a kor újságírói nem szorítkoznak a felszín ábrázolására, hanem igyekeznek valódi képet rajzolni, feltárni a személyiségeket is, ezáltal igazán hiteles képet festettek a korabeli társaséletről. A szerzők azonban az egyszerű városi alakokat is ábrázolták, ennek legfőbb eszköze a típusokat bemutató életkép volt. Voltak olyan írások is, melyek egy-egy szerző állandó sétálását mutatták be. Ennek kapcsán fontosnak tartottam a tárca műfaj körvonalazását. Az írások egyik lehangsúlyosabb vonása a humor, mely ma is szórakoztatóvá teszi őket. Ezen belül bemutattam, hogy számos anekdota született a korban, ezzel együtt a műfaj pontosítása is elengedhetetlen volt.

A célom az volt, hogy ezen írások szépirodalmi jelentőségét hangsúlyozzam. Továbbá várostörténeti szempontból is ezek adják azt a forrást, mely alapján a reformkor Pest-Budáját elképzelhetjük. A kiemelt csoportokon, témákon túl még rengeteg további jelenségről, helyről olvashatunk. A kávéházi élet lefestésére, a szabadban rendezett mulatságok és kirándulások, valamint a hidak esedékessége és problémái, továbbá a hírlapírók egymással folytatott vitái mind jelentősek a korban, melyeket itt részletesen nem tárgyaltam, ez további kutatásokban szintén vizsgálható.

A divatlapok ilyen szintű összevetésére, a nem szépirodalmi rovatokban publikált, mégis irodalmi alkotások hasonló tárgyalása eddig még nem történt meg. Fontos, hogy a darabok lazán kapcsolódnak össze, egyes jellemzők mégis egyben tartják őket, ez által komplex egészet alkotva. Ilyen a többször hangsúlyozott satirikus vagy realista ábrázolás. A tárgyalt írások együttesen határozták meg a későbbi korok Pest-Buda-képét (így a mai is), ezen belül az irodalomra is hatást gyakoroltak.

Mindezért nem történeti távlatból fontosak csupán, vagy azért, mert ma már nem látni sípládásokat és kíváncsiak vagyunk. Az élmény, az átélés állandó értéke az irodalomnak. Hogyha a reformkorról, hogyha a forradalom előtti időkről beszélünk, érdemes ezeket az alakokat is magunk elé helyezni. Egyrészt mert érdekes, másrészt mert valódi, értékes szépirodalom és azért, mert olyan eszközökkel élnek, amelyek nem koptak meg ennyi év után sem. A humor, a gúny megnevetet, a torzulások és álarcok elgondolkodtatnak. És ösztönöznek is. Kinek ne volna kedve sétálni egyet ezek után Budapesten?

BIBLIOGRÁFIA

- Életképek, 1844–1847.
- Pesti Divatlap, 1845–1848.
- Regélő Pesti Divatlap, 1842–1844.
- Regélő, 1840–1841.
- ANTALFFY Gyula, *Reformkori magyar városrajzok*, [Bp.], Panoráma, 1982.
- BÁCSKAI Vera, *Pest-Buda = Budapest, Fővárosunk története*, szerk. Ságvári Ágnes, Bp., Corvina Kiadó, 1973, 23–35.
- BERCZIK Árpád, *Lovrich Gizella: A tárca a magyar irodalomban, Budapest, szerző kiadása, 1937. 63 l. 8-r*, ItK, 48(1938), 200–201.
- Dr. SZINNYEI Ferencz, *Nagy Ignác. 4. és befejező közlemény*, ItK, 12(1902), 4. sz., 467–492.
- FÁBIÁN, *Őszinteség és képmutatás*, Athenaeum, 1840, 5. sz..
- GYÖRGY Lajos, *A magyar anekdota története és egyetemes kapcsolatai, Kétszázötven vándoranekdota, Az anekdota forrásai*, Budapest, A „Studium” kiadása, 1934.
- HAJDU Péter, *Az anekdota mint a magyar élet tükré = A magyar irodalom történetei*, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Bp., Gondolat, 2007, 418–429.
- HAJDU Péter, *Az anekdota fogalmáról = A romantika: világkép, művészet, irodalom*, szerk. Szegedy-Maszák Mihály–Hajdu Péter, Bp., Osiris, 2001, 66–81.
- HÁSZ-FEHÉR Katalin, *Az anekdota anekdotikus működése Mikszáth prózájában*, Híd, 2005, 1. sz., 67–80.
- Jelenkor, 1840, 2. sz.
- Jelenkor, 1840, 6. sz.
- KERÉNYI Ferenc, *Valóság és dramaturgia, A régi Pest-Buda a reformkori színművek tükrében = K. F., Színek, terek, emberek, Irodalom és színház a 18–19. században*, szerk. SZILÁGYI Márton, SCHEIBNER Tamás, Bp., Ráció Kiadó, 2010, 107–125.
- KESZI Imre, *Pest-Buda*, Bp., Zeneműkiadó, 1973.
- KÓKAY György, BUZINKAY Géza, MURÁNYI Gábor, *A magyar sajtó története*, [Bp.], Magyar Újságírók Országos Szövetsége – Bálint György Újságíró-iskola, 1994.
- LOVRICH Gizella, *A tárca a magyar irodalomban*, Bp., Pátria, 1937.

- LUKÁCSY Sándor, *Az életképírók = A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig*, szerk. PÁNDI Pál, Bp., Akadémiai, 1965, 638–641.
- *A magyar anekdotakincs I.*, gyűjtötte és magyarázza TÓTH Béla, Bp., é. n. [1899].
- *Magyar írói álnév lexikon, A magyarországi írók álnevei és egyéb jegyei*, szerk. GULYÁS Pál, Bp., Akadémiai, 1978.
- *Magyar írói álnév lexikon, A magyarországi írók álnevei és egyéb jegyei, Gulyás Pál lexikonának kiegészítése*, szerk. SZ. DEBRECZENI Kornélia, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 1992.
- NAGY Ignác, *Uracskok, arszlánnők, Budapesti életképek 1840-1848*, vál., szerk., utószó SZIGETHY Gábor, Bp., Magvető Könyvkiadó, 1980.
- *Politikai jóslat 1840-re*, Athenaeum, 1840, 6. sz.
- SZIGETHY Gábor, *Az életképíró Nagy Ignác (1810–1854) = NAGY Ignác, Uracsok, arszlánnők, Budapesti életképek 1840-1848*, vál., szerk., utószó SZIGETHY Gábor, Bp., Magvető Könyvkiadó, 1980, 363–384.
- T. ERDÉLYI Ilona, *Irodalom és közönség a reformkorban, Regélő Pesti Divatlap*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1970.
- TARJÁNYI Eszter, *Az egyszerű forma bonyolultsága : az anekdota mint ellentörténelem és Tóth Béla Anekdotakincse*, Literatura, 13(2010), 15–38.
- TÓTH Béla, *A magyar anekdotakincs*, [Bp.], Gondolat Kiadó, 1957.
- WÉBER Antal, *Az életkép mint prózai forma*, Irodalomtörténet, 32(2001), 3. sz., 341–358.